

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2006 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2006

2

VILNIUS 2007

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2006

2

VILNIUS 2007

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2007

© Straipsnių autoriai, 2007

BRONIAUS VAŠKELIO POKALBIS SU JADVYGA CHODAKAUSKAITE-TŪBELIENE APIE WILHELMAŲ URACHĄ

Skelbiamas 1977 m. žinomo Lietuvos ir Jungtinių Amerikos Valstijų mokslininko Broniaus Vaškeliu, tuo metu *Lafayette College* profesoriaus, užrašytas pokalbis su Jadvyga Chodakauskaite-Tūbeliene (1892–1988)¹. Pokalbis vyko 1977 m. sausio 12 d. St. Petersburge, Floridoje, JAV lietuviu Karaičio pensionate, kur tuo metu gyveno J. Tūbelienė.

Pokalbio įrašą LIM red kolegijai pateikė B. Vaškeliu. Tekstą archeografiškai sutvarkė ir komentarus parašė Edmundas Gimžauskas.

B. VAŠKELIS: Wilhelmo Uracho² raštiškas sutikimas būti Lietuvos karaliumi 1918 m. turėjo būti pristatytas į Lietuvą³. Atrodo, Jums tame procese teko svarbus vaidmuo. Kaip tai įvyko?

J. TŪBELIENĖ: Tai buvo kaip tik toks metas, kai Lietuvai reikėjo apsispręsti, ką daryti. Tai už tai tą Urachą išrinko tada, o vokiečiai norėjo mums duoti Joachimą. Joachimus buvo kaizerio sūnus, vienas iš jauniausių ar pats jauniausias. Vokiečiai

¹ J. Chodakauskaitė-Tūbelienė (1892–1988) – visuomenininkė, 1915–1919 m. žurnalistė, vėliau Lietuvos moterų judėjimo organizatorė. Juozo Tūbelio (1882–1939) – Lietuvos ministro pirmininko 1929–1938 m., Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininko 1931–1938 m. žmona. – 1940 m. pasitraukė iš Lietuvos į JAV.

² W. Urachas (Urach Wilhelm Karl Florestan Gero Crescentius von; 1864–1930) – hercogas, Viurtembergo grafas, kilęs iš Viurtembergo karališkosios dinastijos, tačiau dėl savo morganatinių vedybų negalėjęs pretenduoti į Viurtembergo sostą. Viurtembergo kavalerijos generolas leitenantas Pirmojo pasaulinio karo metais, Maltos ordino komandoras.

³ Kalbama apie 1918 m. birželio 4 d. Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumo patvirtintą dokumentą (kvietimo karaliumi sąlygas arba *pacta conventa*). To teksto, nuvežto į Vokietiją, pabaigoje, pretendentas į sostą turėjo savo ranka užrašyti, jog sutinka su visomis išdėstytomis sąlygomis ir pasirašyti, kas ir buvo realizuota. Plačiau apie dokumentą, jo esmę žr.: M. M a k s i m a i t i s, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*, Vilnius, 2005, p. 48–49. Išsamiausiai apie Lietuvos monarchijos klausimą žr.: R. L o p a t a, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9: *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius, 1996.

sutiko su monarchijos principu, kad mes turėtume karalių, bet lietuviai manė, jeigu bus kaizerio sūnus, tai Lietuva priklausys Vokietijai. Kaizerio sūnus nekatalikas, mūsų kraštas yra katalikiškas, tai labiausiai nepriimtinas mums. Tai, sako, neįmanoma. Tai daugeliui reikėdavo man aiškinti. [Žmonės] sakydavo, kad tie visi smetonininkai, ta visa Taryba yra monarchistai, būtinai karaliaus užsimanė. Tai visai ne taip buvo. Tai, sakau, kad išvengtume šito vokiečių dominavimo. Atvažiavo į Berlyną [Tarybos] delegacija: Voldemaras, prelatas Olšauskas ir Purickis⁴. Delegacija turėjo važiuoti pas Urachą ir gauti jo parašą. Jau buvo susitarta su Urachu, bet reikėjo gauti [sutikimą] oficialiai. Jie nuvažiavo pas Urachą, gavo raštą⁵. Dabar – kaip pristatyti į Lietuvą? Voldemaras sako man – tu vežk, prie tavęs neprikibs. Jie su Taryba susižinojo kažkokiais slaptais keliais, ir jie ten pasakė, kad siųstų mane. Iš Tarybos gavo tokias instrukcijas, kad aš būsiu geriausias kurjeris. Na, tai aš mielai noru, labai nudžiugau. Turėjau tokius aukštus batus, suvarstytus iki kelių. Įsidėjau šitą karaliaus parašą į batą ir išvažiavau į Lietuvą⁶.

Aš turėjau dar iš Petrapilio atsivežus akių daktaro labai gerą receptą. Jis pasakė, kad mano akys nevienodos. Kad susilygintų, reikia pirma atropino sulašinti, kad išsiplėstų tos lėliukės, paskui sėdėti tamsiame kambary. Bet aš tada Petrapily neturėjau laiko visam šitam, bet tada tą receptą turėjau su savim. O Smetona man buvo davęs išvažiuojant iš Vilniaus savo lašų receptą kelionei. Jam, jeigu akys pavargsta kelionėj, tai labai geri tie Softmink lašukai. Na, tai aš ne tuos užsakiau, įsilašinau

⁴ Voldemaras Augustinas (1883–1942) – istorikas, pirmosios Lietuvos vyriausybės premjeras, užsienio reikalų ministras, laikinai ėjęs krašto apsaugos ministro pareigas 1918 m. rudenį. Garsus tarpukario visuomenės ir politikos veikėjas.

Olšauskas Konstantinas (1867–1933) – Kauno arkivyskupijos prelatas, visuomenės veikėjas. Studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje, 1893 m. išventintas kunigu. Apie 1904 m. paskirtas Kauno karmelitų parapijos klebonu. Kaune išvystė plačią lietuvių veiklą, įkūrė „Saulės“ draugiją ir jai pirmininkavo. Už aktyvią veiklą persekiotas caro valdžios, Pasaulinio karo pradžioje ištremtas į Vilnių, kur buvo vienas iš lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti įsteigėjų; pasitraukusių nuo karo į Rusiją lietuvių moksleivių reikalų tvarkytojas Voroneže; vėliau – Šveicarijos lietuvių sudarytos Lietuvių tautos tarybos atstovas. 1917 m. spalį dalyvavo antrojoje lietuvių Stokholmo konferencijoje. Nepriklausomos Lietuvos metais mažai tesireiškė. 1929–1931 m. kalėjo. Nušautas per pasikėsinimą, kuris liko neišaiškintas.

Purickis Juozas (1883–1934) – kunigas, lietuvių organizacijų Šveicarijoje narys, lietuvių Vilniaus konferencijos dalyvis, 1918 m. Lietuvos Valstybės Tarybos atstovas Berlyne. Žymus tarpukario visuomenės ir politikos veikėjas.

Iš tiesų į Berlyną iš Lietuvos atvažiavo tik vienas J. Purickis, atsivežęs minėtą dokumentą, kurį turėjo pasirašyti W. Urachas. Kiti du Tarybos įgaliotiniai Berlyne jau atvykę anksčiau.

⁵ Kaip jau minėta, gavo tik parašą ant atsivežtojo rašto.

⁶ Tai įvyko 1918 m. tarp liepos 1 d., kai W. Urachas pasirašė po atvežtuoju dokumentu, ir liepos 11 d. (greičiausiai prieš pat šią dieną), kai Taryba, susirinkusi į eilinę IX sesiją ir ėmusi svarstyti monarchijos klausimą iš esmės, jau turėjo aptariamą dokumentą.

ir, žinoma, jokių tamsių kambarių. Išeinu iš ryto tą dieną, kai jau turėjau važiuoti į Lietuvą, iš savo pensiono, kur Roppas⁷ buvo mane apgyvendinęs, ir nieko nematau. Akla, vadinasi. Prašau tarnaitės, kad nuvestų mane prie telefono. Išsikviečiu Volde-
marą, sakau, žiūrėk, Augustinai, aš vaistų įsilašinau į akis, aš nieko nematau, aš negaliu važiuot. Nu, sakau, negalima, nėra jokios kitos išeities, niekas kitas neturi leidimo. Tu gavai leidimą iš komendantą. O mes buvom su Voldemaru nuėję pas komendantą ir jis buvo davęs man leidimą ir uždėjęs antspaudą, kad aš galiu važiuot. Ten ta kariuomenė visur ėjo. Voldemaras sako, daiktus reikia susidėt, nes aš jau važiauvau, kad pasilikčiau Lietuvoje. Tai sako, aš su tavim visur pavaikščiosiu, visa padarysiu, o Purickis daiktus sudės. Purickis darbavosi, daiktus iš komodų sudėjo. Nuvežė jie mane į stotį, iškaišiojo po kišenių [pinigus], sako, dešinėj pusėj bus po dvi markes, po vieną markę. Nieko nemačiau, kaip tirščiausias rūkas prieš akis. Jie viską sudėjo, įstūmė į vagoną ir aš važiuoju. Tada tai tikrai reikėjo drąsos, kad važiuotum. Na, ir važiuoju aš į Eitkūnus. Tada turėjau persėst. Iš Vilniaus traukinys turėjo ateiti ir aš turėjau tuojau važiuot. Vokiečiai man sako, kad traukinys jau išėjo. Rytoj bus tas tuo pačiu laiku. O jau ir Tarybos žmonės [Vilniaus] stoty turėjo manęs laukti. Vokiečiai pradėjo mane baisiai kratyti. Jau taip kratė moteris, kaišiojo rankas už nugaros, į plaukus, batus, bet batų nenumovė, – tai tikras stebuklas atsitiko. Ir nieko vis nematau. Sako, tamstą nuvesim į viešbutėlį. Viskas sugriauta, o vienas viešbutėlis buvo išlikęs. Sako, tamsta tenai galėsi pernaktuoti, o rytoj ateis tas traukinys. Bet tamstos leidimas neduotas per Eitkūnus, bet per kitą pereinamą vietą. Sako, tamsta turi siųst telegramą Berlyno komendantui, kad jis pakeistų ir leistų tamstą išleisti per Eitkūnus⁸. Sakau, kada aš galiu gauti atsakymą? Tai, sako, čia jau tamstos laimės dalykas: jeigu komendantas ateis anksti rytą į savo raštinę ir pirmas dokumentas, kurį jis pažiūrės, bus tamstos telegrama, ir jis teiksis liepti tuojau atsakyti teigiamai, kai tamsta gausi laiku, o kitaip galimybė labai maža. Na, ką daryt, kitos išeities nėra, tai tegul būna taip. Dabar sėdėk savo šitam viešbutėly ir nė kojos

⁷ F. Roppas (Ropp Friedrich von der, 1879–1964) – baronas, Pabaltijo vokiečių, gimęs Daudžgiriuose, netoli Panevėžio. Po geologijos studijų Halės universitete kurį laiką dirbo Afrikoje. Pasaulinio karo pradžioje jau buvo itin artimas Vokietijos aukščiausios valdžios sferoms. Kartu su kontroversiškuoju lietuvių veikėju Juozu Gabriu jis inspiravo Rusijos pavergtųjų tautų lygą. Nuo to laiko jo veikla glaudžiai siejosi su lietuvių politikų darbais. Ypač reikšminga Lietuvos valstybingumo bylai F. Roppo bendra su J. Gabriu veikla buvo 1916–1917 m. sandūroje. Neperdedant galima būtų teigti, kad tada bendros šių politikų iniciatyvos dėka Lietuvos klausimas buvo įstatytas į tas vėžes, kuriomis riedant buvo pasiekta visiška nepriklausomybė. Tačiau vėliau atsirado nesutarimai su Lietuvos Valstybės Taryba ir santykiai vis aštrėjo. Tarp lietuvių įsigalėjo aiški nuomonė apie Roppą, kaip asmenį, dirbantį Vokietijos naudai. Apie šią itin spalvingą ir kontroversišką asmenybę žr.: R. L o p a t a, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis, bet reikalingas.“ Baronas Friedrich von der Ropp ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, *Proskyna*, 1992, Nr. 2.

⁸ Eitkūnai – pasienio miestelis tarp Rytprūsių ir Lietuvos, šalia Kybartų.

iš ten neiškelk, kol mes tamstos nepašauksim. Kada ateis teigiama telegrama, tada mes tamstai duosim žinią. Dabar aš iš ryto pabudau ir jau matau šiek tiek. Didelis laikrodis ant sienos, o vakar buvo tik dėmė. Na, tai aš žiūriu, kad eina laikas, jokios žinios. Reikia išgyvent toki dalyką, kad suprastum. Aš miegojau su tais batais, nenu-siaudama. Paskui manau, kad man reikia eit į stotį. Jeigu aš dabar neisiu ir traukinys ateis, tai jau aš nespėsiu. Bet negaliu pakelt savo lagamino. O aš dar vis ir nelabai matau. Žiūriu pro langą ir matau eina belaisvis prancūzas. Aš čia „misje, misje“, pradėjau šaukti. Tas labai nudžiugo išgirdęs prancūziškai ir atbėgo risčia. Aš jam pasakiau, koks dalykas. Jis sako, aš tamstai nunešiu tuos daiktus, viską padarysiu. Ir pradėjo man pasakot savo gyvenimą ir pabėgimo planus. Sakau, nepasakok visiems savo planų. Jis sako, aš pasitikiu tamsta. Aš jam – „bon chance“ ir išėjom mes abu. Vokiečiai pamatė mane ateinant su tuo prancūzu, nešinu mano lagaminu. Kad šoko baisiausiai, mes tamstai žinios nedavėm, nėra jokio atsakymo iš Berlyno. Grįšk atgal į viešbutį. Negrįšiu, sakau, jokiū būdu negalėsiu suspėt į traukinį, aš čia pat palauksiu, kur nort mane užrakinkit, uždarykit, bet aš neisiu atgal į viešbutį, aš čia pat lauksiu atsakymo. Jeigu ateis, tai paskutinę minutę aš galiu suspėt. Vokiečiai uždarė mane į kažkokį kambarį. Aš ten sėdžiu, kol atėjo telegrama, ir leista, per klaidą ne tą [sienos perėjimo] vietą buvo pažymėję. Tai kad sulėkė vokiečiai, su tokiu džiaugs-mu, ėmė beveik mane nešt, mano lagaminus, viską neša, meta į tą traukinį ir mane stuma. Vokiečiai „gute Reise, gute Reise“ ir nuvažiavau. Atvažiavau [į Vilnių]. Žmo-nės ėjo iš tarnybos. Tarybos žmonės jau laukė manęs, nors atvažiavau į antrą dieną. Tuoju nuvežė į Tarybos buveinę, iškilmingai numovė mano batą ir išėmė iš bato karaliaus parašą! Vienas dalykas buvo pabaigtas, dideliam visų džiaugsmui.

B.V.: Ar Wilhelmo Uracho pasirašytas raštas išlikęs?

J.T.: Vargiai. O gal ir yra kur nors. Aš jo daugiau niekada nemačiau savo gyve-nime⁹.

Parašas

⁹ Apie tolesnį dokumento likimą užsimena M. M a k s i m a i t i s, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija*, p. 48–49.